

KULTURNI VIDIKI DREVESNE DEDIŠČINE

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: Avtorica v prispevku obravnava različne vidike drevesne dediščine in opozarja, da so v trenutni zakonodaji prezrta drevesa s poudarjenimi kulturnimi vidiki, ki ne dosegajo predpisanih debelin in višin. Predlaga, da se v prihodnje pri odbiranju drevesne dediščine upoštevajo tudi kulturni vidiki, saj so ne glede na doseženo debelino in višino nekatera drevesa v prostoru pričevalci kulturnega izročila in so kot taka del naše dediščine. Seznanjajo nas o rabi prostora in načinu življenja, simbolnih pričevanjih v družbi, dogodkih, v spomin katerih so bila zasajena, estetskem čutu naših prednikov in podobno. V nadaljevanju avtorica analizira in poudarja kulturno razsežnost dreves ter na izbranih primerih opredeljuje možne nematerialne kriterije vrednotenja drevesne dediščine.

Ključne besede: drevo, dediščina, kulturno izročilo, vrednotenje, Karavanke

Uvod

Drevo je že od nekdaj eksistencialna in kulturna dobrina – po eni strani je človeku zagotavljalo material za gradnjo bivališč in bilo vir hrane ter energije, po drugi pa je bilo zaradi daljše življenjske dobe in navezanosti na določen prostor vir čaščenja, spoštovanja in občudovanja.

Starim ljudstvom so bila drevesa sveta in so do njih gojila poseben odnos. Drevo naj bi simboliziralo svetovno os, saj s koreninami sega v podzemlje (svet mrtvih), s krošnjami pa v nebo (nebesa); drevesa so bila vrata v druge dimenzije oziroma stanja zavesti in so tisočletja simbolizirala sveti prostor (Hageneder 2001; Šmitek 2004). Hageneder (2001: 15) poudarja, da danes pomen dreves v človekovem duhovnem življenju podcenjujemo. Ko so pred sto leti arheologi v Angliji izkopavali predkrščansko svetišče pri Taplowu (Buckinghamshire), so podrli starodavno tiso, ki je rasla sredi območja izkopavanj. V zemlji niso našli ničesar, niso pa se zavedali, da je bila prav ta tisa srce svetišča (Hageneder 2001: 15). V antični Grčiji naj bi v čast boginji Ateni v njenih svetiščih sadili oljko ali oljčne gaje (Hageneder 2001: 92; Visković 2001: 385). Ko so leta 480 pr. n. št. Perzijci zavzeli in požgali Atene, so poleg drugega požgali tudi sveto oljko. Zgodba pripoveduje, da je sveto drevo ponovno vzbrstelo. Z drevesa naj bi vzeli 13 poganjkov in jih posadili na posebnih mestih po deželi. Po poročanju grškega geografa Pausaniasa naj bi eden od njih zrasel v oljni gaj blizu Epidavra, ki je bil zavarovan z zakonom. Prepovedano je bilo celo odnašanje zaradi vetra zlomljenih vej (Hageneder 2001: 97–98; Pirnat 1988: 37–38). Hageneder (2001: 21) meni, da je do prenosa čaščenja točno določenega drevesa na čaščenje drevesne vrste prišlo zato, ker so ljudje verjeli, da bo božanstvo sprejelo njihov dar tudi pri lokalnem drevesu (Zeus na primer naj bi poleg darov pri svetem Dodonskem hrastu darove sprejel tudi pri drugih hrastih). Sčasoma so tako začeli posamezne drevesne vrste povezovati z določenim božanstvom.

Abstract: Discussing different aspects of the tree heritage, the author stresses that the current legislation overlooks trees that represent an important cultural asset but have not yet reached the measurements determined by the legislation. It is her suggestion that cultural aspects be included in the process of classification since some trees, regardless of their size, convey cultural traditions and are therefore a part of our heritage. They bear witness to the use of certain places and illustrate life styles, social symbols, events in whose honor they had been planted, our ancestors' aesthetic sense, etc. In the following chapters the author analyzes and emphasizes the cultural dimension of trees. Examples of certain trees are used to define the possible intangible criteria for the evaluation of the tree heritage.

Key Words: tree, heritage, cultural heritage, evaluation, Karavanke

Čaščenje dreves je bilo, podobno kot pri drugih indoevropskih narodih, razširjeno tudi med našimi predniki (Ovsec 1991: 306). Ovsec (1991: 307) navaja, da so naši predniki častili tako drevje v gozdu kot tudi gaje in sadno drevje. Drevo in gozd sta posebno ljuba duha ali njegovo prebivališče. Še zlasti so jim bila vseč drevesa posebnih oblik, dvo- ali večvršna drevesa, velika, votla in stara drevesa, drevesa, v katera je treščila strela, in podobna. Častili so tudi drevesa, povezana z nenavadnimi dogodki. Različni deli (lubje, cvetovi, plodovi, ...) nekaterih svetih dreves so bili zdravilni, zdravilne učinke pa je imelo tudi plazenje skozi votla drevesa. Tudi Rutar (1972: 65) piše, da je bilo med starimi Slovenci razširjeno malikovalstvo pod drevesi in pri studencih. Še leta 1943 je Kotnik zapisal, da je tudi Slovencem znano, da bolniku pomaga, če ga vlečeš skozi votlo drevo ali votel kamen. »Kilavega človeka moraš potegniti skozi razklan mlad hrast. Če hrast zopet zraste, bo tudi bolnik ozdravel« (Kotnik 1943: 115). Ker se kult čaščenja dreves in gajev ni skladal s krščansko vero in je bil za duhovščino preveč poganski, so ponekod sveta drevesa sekali, drugod pa so ob njih postavljali kapelice in cerkvice ter tako skušali prikriti prvotni namen njihovega čaščenja in romana k njim (Šmitek 2004: 85).

Skupna značilnost omenjenih strokovnih razprav je, da analizirajo vidike čaščenja naših prednikov do posameznih drevesnih vrst in ne do posameznih dreves. V nasprotju z njimi se v pričujočem prispevku ne osredotočam na odnos prednikov do čaščenja drevesnih vrst, ampak analiziram različne kulturne vidike tistih posameznih dreves, ki so naša drevesna dediščina. V trenutno uradno veljavnem sistemu varstva drevesne dediščine v Sloveniji drevesa za dediščino izbirajo in njihov seznam vodijo na Zavodu RS za varstvo narave. Pri obravnavi drevesne dediščine se stroka, ki jo zastopajo skoraj izključno naravoslovne znanstvene discipline, omejuje na empirično merljive debelino, višino in podobne materialne vidike. Zaradi te strokovne odločitve naglo

* Mag. Mateja Šmid Hribar, soc. kult. in filozofinja, magistra varstva naravne dediščine, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Gosposka 13, E-naslov: mateja.smid@zrc-sazu.si

izgubljam drevesa, ki še niso zadosti debela, so pa pomembna zaradi simbolov, zgodb in spominov, skratka nematerialnih lastnosti, ki se jih ne da preprosto izmeriti. S tem, ko izgubljamovrstna drevesa, posledično siromašimo našo kulturo. Predmet prispevka sta poskus opredelitve drevesne dediščine posameznih dreves ter opozorilo na dejstvo, da so prav ta posamezna drevesa zaradi različnih, predvsem nematerialnih lastnosti, naša kulturna dediščina, za katero bi morali v prihodnje tudi formalnopravno poskrbeti. Drevo ne more biti le predmet naravoslovnih znanosti, o njem ne moremo govoriti kot zgolj o naravni dediščini; v družbi človeka postaja tudi kulturna dediščina. Skladno s tem v članku predlagam nabor nematerialnih kriterijev, s pomočjo katerih naj se izbrano drevo uvrsti med uradno drevesno dediščino.

Študij primera o drevesni dediščini sem izvedla na območju predvidenega parka v osrednjem delu Karavank, kot ga predstavljajo meje projekta Karavanke Natura 2000, ki je potekal od 25. 7. 2005 do 25. 9. 2006. Predvideni park sestavljajo osrednje in zahodne Karavanke, ki v celoti ali delno pripadajo naslednjim občinam: Kranjska Gora, Jesenice, Žirovnica, Radovljica, Tržič in Jezersko. Prispevek je lahko izhodišče za prepoznavanje in vrednotenje kulturnih vidikov drevesne dediščine.

Odnos prednikov do drevesne dediščine

Med Slovenci so zgodbe o posameznih drevesih krožile davno pred pisano besedo in prvimi slovenskimi knjigami. Prvi zgodovinski viri o čaščenju dreves na Slovenskem segajo v 13. in 14. stoletje (Rutar 1972: 65; Šmitek 2004: 80). V 14. stoletju so Kobaridci v Soški dolini malikovali pred nekim drevesom in studentem, žal pa ni podatkov o tem, za kakšno drevo je šlo, zakaj je izstopalo iz okolja in kaj točno so častili (Rutar 1972: 65; Ovsec 1991: 307; Šmitek 2004: 80). Iz pisnih virov izvemo le, da naj bi na mestu, kjer v Volčah pri Tolminu stoji starodavna cerkva sv. Danijela, nekoč stalo gozdno svetišče (Rutar 1972: 65). Kljub upiranju ljudstva je bilo malikovalstvo pod drevesom in pri studentu za Katoliško cerkev nesprijemljivo in ga je bilo treba zatreti. V zvezi s tem Rutar poroča, da 16. avgusta leta 1331

... začne verski inkvizitor za Beneško in Frijulsko (op. a. Furlanija), Francesco de Clugia, pridigovati križarsko vojno soper Kobaridce. Ondašnji Slovenci so namreč molili neko drevo in studenec pod njim. Vojna se vzdigne iz Čedadada pod vodstvom Clugije in pride u Kobarid, poseka drevo, zamaši studenec in izruje ostanek stare vere (Rutar 1972: 65).

Najbolj čaščena drevesa na Slovenskem so bile vaške lipe, ki so bile praviloma središče javnega vaškega življenja. Predniki so pod lipami modrovali, razpravljali, vodili pravde in srenjske sestanke. Pravde pod lipo se na Koroškem omenjajo v 13. stoletju, na Goriškem pa celo do leta 1500. Ker je bilo nižje sodstvo blejskega gospostva razdeljeno med briksenškega in goriškega škofa ter radovljiško gospostvo, so pod lipo v vasi Grad, na zdajšnjem Bledu, razsojali zastopniki vseh treh (Vilfan 1944: 242). Pod nekaterimi lipami, pod katerimi so razsojali, so stale tudi kamnite mize. Ponekod so bili pod lipami kamni, na katerih so na posvetovanih sedeli kmetje. Sinobad navaja, da je bilo za vasi na Radovljiškem običajno, da je sredi vaškega prostora raslo drevo, »... pod katerim so bili v krogu razvrščeni kamni, na katerih so sedeli vaški gospodarji – zanimiv spomenik nekdanjega ljudskega prava« (Sinobad 1999: 143). Ta lipa se je v Vrbi,

eni najstarejših vasi na Radovljiškem, ohranila vse do današnjih dni. Okrog nje še vedno stoji 16 srenjskih kamnov, povezanih s srenjskimi pravicami. Anekdoto o ohranitvi kamnov okrog lipe nam je ohranil Kidrič, ki v Prešernovem albumu navaja, da so Vrbljani nekaj let pred drugo svetovno vojno tik ob lipi postavili električni mlin, v katerega so zazidali osem srenjskih kamnov. Med vojno so Nemci, prav tako vajeni prastarih lip, vaško lipo v Vrbi prepoznali kot nemški simbol, zato so ukazali prestaviti mlin, kamne pa spet postaviti okrog lipe. Poškodovane kamne je bilo treba nadomestiti z novimi (Kidrič 1949: 285). O vaškem drevesu poroča tudi Rezar, ki pa navaja, da

... osrednje drevo ni bila nujno lipa, ampak so se pojavljala tudi druga drevesa: divji kostanji, orehi, itd. Okoli dreves so položili kamne različnih velikosti, ker so na zborovanju srenje imeli pravico zborovati vsi vaščani, ne glede na velikost posesti (1999: 41).

V 17. stoletju je o drevesih pisal Valvasor. V enajsti knjigi omenja, da »... grad Turjak krasi rastoča visoko in prijetno zelena lipa« (Valvasor 1984: 224). Najlepši razgled je imela krasna lipa na grajski planoti (Ljubljanskem gradu), ki je vidna tudi na Valvasorjevi veliki sliki Ljubljane (Vrhovnik 1934: 138). V Valvasorjevem času je bila zelo priljubljena tudi lipa pred starim rotovžem, pod katero se je – tako Valvasor – zbiralo staro in mlado (Vrhovnik 1934: 138). Valvasor poroča, »... da je pod lipo plesalo na pustni dan 1257. leta 12 deklet s toliko mladeniči. Pleši so se ponavljali v poletnih nedeljah« (Vrhovnik 1934: 138). To je prav tista lipa, spod katere je povodni mož julija 1547 zvalil v svoje kraljestvo zalo Uršiko. Dogodek, ki ga je opisal Valvasor (XI 685; XV 460), je pozneje Prešeren upesnil v baladi *Povodni mož* (Vrhovnik 1934: 138). Tudi ziljsko štehanje se je po ziljskih vaseh končalo s plesom in z godbo pod vaško lipo (»visoki rej« pod lipo) (Kuret 1989: 347; Orel 1944: 338).

Z vidika »transformacije« drevesa v sveto drevo je pri nas zanimiv primer romanja k »sveti smreki« v Vitanje (Šmitek 2004). Romanje se je začelo, ko sta na paši dve domači deklici na drevesu opazili svetlobo, v kateri je ena od njiju prepoznala Mater božjo in slišala razodetje. Ker so k drevesu romali ljudje od blizu in daleč, so to jelko v vitanjski fari na Štajerskem leta 1851 posekali. Romanje pa s posekom ni zamrlo, prav nasprotno, ljudje so se še bolj množično zgrinjali na kraj prikazovanja in iz jelkinega štora trgali trske, za molitev in klečanje pa so si izbrali bližnjo smreko, na kateri se je deklici na dan uničenja jelke ponovno prikazala Marijina podoba. Po ocenah tedanjega kaplana Jožefa Drobniča, ki je spremljal primer in bil prepričan, da gre za prevvaro, »... je čudežno drevo samo v letu 1851 privabilo na Pako najmanj sto tisoč romarjev iz Štajerske, Kranjske, Koroške in Hrvaške« (Šmitek 2004: 77).

Ob tej priložnosti so natisnili podobice z vitanjsko smreko, sredi katere je bila prikazana Mati božja, pod njo pa njena podoba (slika 1). Ker romanja k sveti smreki ni bilo mogoče preprečiti in ker so krajani nameravali ob sveti smreki postaviti cerkev, se je, kot navaja Šmitek (2004), v zadevo vmešal sam škof Anton Martin Slomšek. V pastirskem listu je 15. junija 1852 ljudem orisal nastanek kulta svetih dreves, v katerem je omenil, da so poganski Germani kot sveto drevo častili hrast, Slovencem pa je izvoljeno drevo zelena lipa. V pismu je ljudem, ki bi kljub prepovedi romali k smreki na Pako ali na to napeljevali druge, zagrozil z izobčenjem iz Katoliške cerkve (Šmitek 2004). Zdajšnji lastnik

Jože Javornik je smreko jeseni 2004 posekal, na njenem mestu pa so zgradili kapelico.

Eden najstarejših strokovnih opisov posameznega drevesa v Sloveniji je Deschamnov opis stare tise pod Nanosom iz leta 1862, v katerem jo je razglasil za najstarejše drevo na Kranjskem (Deschmann 1862, cit. po Habič 2006: 4). Po tem opisu so se zvrstili številni opisi drevesne dediščine, ki so obravnavali predvsem evidence in dendrometrijske podatke izjemnih dreves ter popularizirali drevesno dediščino (na primer Bleiweis 1952; Brejc 2002; Brus 1995; Budkovič in sod. 1996; Habič 2006; Hribar 1962; Jenčič 1999; Mastnak 2004; Mlinšek 1979; Piskernik 1953; Sgerm 1977; Svetličič in Skoberne 1988; Šivic 1923, 1944, 1948, 1956; Šoštarič 1966, 1967). Le v redkih primerih pa so bila posamezna drevesa v strokovnih opisih predstavljena s kulturnih vidikov in orisana tudi v zgodbah, v katerih je nakazana njihova vloga med ljudmi. S prispevkom Ljubljanske lipe (Vrhovnik 1934) smo Slovenci dobili zanimiv pregled nekaterih častitljivih ljubljanskih lip. Avtor opisuje, kaj so lipe pomenile ljudem in kaj se je dogajalo v njihovi bližini. Prispevek je dragocen še zlasti zato, ker ohranja in prenaša tudi zgodbe tistih lip, ki jih že dolgo ni več. Več desetletij pozneje sta Sattler in Stele (1973) zbrala zgodbe o številnih vaških lipah. Poimenovala sta jih »... starke, ki jih je vredno poslušati ...« Po njunem mnenju so stare lipe simbol vaške skupnosti in spadajo med naše najlepše spomenike, »... saj so kot svet kraj ...« (Sattler in Stele 1973: 5). Konec osemdesetih let prejšnjega stoletja sta Svetličič in Skoberne (1988) obravnavala izhodišča za vrednotenje drevesne dediščine in poudarila njeno pomembnost v prostoru tudi s kulturnega vidika. Anko (1988b) je v zvezi z varovanjem drevesa pa tudi gozda nasploh posebej opozoril na pomembnost estetskega kriterija. V članku razmišlja o odnosu človeka do drevesa in o snovanju nove kulture drevesa. Po tem obdobju postajajo zapisi o kulturnih vidikih drevesne dediščine vse redkejši in opozarjajo na prezrtost in neupoštevanje njenih tovrstnih vidikov (Anko 2004; Mastnak 2004; Šmid Hribar 2008; Peršič in sod. 2010; Šmid Hribar 2010b).

Drevesna dediščina v zakonodaji

O izbranih drevesih kot naravnih znamenitostih, vrednih varovanja, se je začelo govoriti več desetletij pred pojavom pojma dediščine. Njeni prvi zametki namreč segajo v drugo polovico 19. stoletja, v čas narodnega ozaveščanja in oblikovanja narodov. Pri iskanju in ohranjanju svoje identitete je med takratnimi evropskimi narodi vzniknilo prizadevanje za ohranitev kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti, med katere so uvrščali tudi drevesa (Anko 1988c: 27–28). Danes poznani strokovni odnos do drevesne dediščine se je razvijal v okviru spomeniške službe RS, ki se je skladno s sprejetjem pariške Konvencije o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine (Zakon o ratifikaciji Konvencije o varstvu ... 1974) leta 1981 preimenovala v Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine. Omenjena konvencija v svojem prvem členu kulturno dediščino opredeljuje kot spomenike (arhitekturna, kiparska ali slikarska dela, arheološki elementi, napis in podobno), skupine stavb ter znamenite kraje, ki so delo človeških rok ali pa kombinacija dela človeških rok in narave, naravno dediščino pa kot naravne spomenike, ki jih sestavljajo fizične ali biološke formacije, geološke in fiziografske formacije, ki pomenijo habitat ogroženih rastlinskih in živalskih vrst ter znamenite kraje narave (Zakon o ratifikaciji Konvencije o varstvu ... 1974: 1. člen).

Leta 1994 je ob delitvi Zavoda RS za varstvo naravne in kulturne dediščine na dve ločeni enoti, varstvo narave (kamor spada varovanje večine drevesnih naravnih vrednot, ne pa vseh!) prevzel upravni organ za varstvo narave na Ministrstvu za okolje in prostor (Sistem varstva ... 2006: 125). Z Zakonom o ohranjanju narave (ZON) je bil leta 1999 ustanovljen Zavod RS za varstvo narave (delovati začel januarja 2002), ki zdaj skrbi za drevesno dediščino oziroma drevesne vrednote. Skladno z ZON-om, ki je za naravno dediščino uvedel nov izraz naravne vrednote, so naravne vrednote »... poleg redkega, dragocenega ali znamenitega naravnega pojava tudi drug vredni pojav, sestavina oziroma del žive ali nežive narave, naravno območje ali del naravnega območja, ekosistem, krajina ali oblikovana narava« (ZON 2004: 4. člen). Posamezne naravne vrednote, med katere spadajo tudi drevesa, so podrobneje opredeljene v Uredbi o zvrsteh naravnih vrednot (2002). Po tej uredbi je drevesna naravna vrednota:

... drevo ali skupina dreves, ki so izjemnih dimenzij, habitusa, starosti, ekosistemsko, znanstveno-raziskovalno ali pričevalno pomembna ter vključuje tudi rastišče takšnih dreves in ki se pojavlja v naravi zlasti kot posamezno drevo zunaj gozdnega prostora ter skupina dreves ali posamezno drevo v gozdu, ki zaradi izjemnih lastnosti izstopajo od dreves v okolici ... (Uredba o določitvi zvrsti naravnih vrednot 2002: 3. člen).

Zakon o varstvu kulturne dediščine (2008; v nadaljevanju ZVKD-1), ki kulturno dediščino definira kot

dobrine, podedovane iz preteklosti, ki jih Slovenke in Slovenci, pripadnice in pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti in romske skupnosti ter drugi državljanke in državljani Republike Slovenije opredeljujejo kot odsev in izraz svojih vrednot, identitet, verskih in drugih prepričanj, znanj in tradicij (ZVKD-1 2008: 1. člen),

pojma drevesne dediščine neposredno ne omenja in se s tovrstno dediščino ukvarja le posredno. Po zakonodaji drevesa v parkih, vrtovih in drevoredih ne spadajo med drevesno dediščino, temveč med oblikovano naravno vrednoto (Uredba o zvrsteh naravnih vrednot 2003; v nadaljevanju Uredba) oziroma med zvrsti »parki in vrtovi« ter »stavbe s parki ali z vrtovi« (Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah 2010), in se jih tudi drugače obravnava.

Iz pregledane zakonodaje sledi, da kljub raznolikim vidikom drevesne dediščine ta v trenutno veljavni zakonodaji spada zgolj med naravne vrednote (ZON 2004). ZON in Uredba sicer poznata kriterij pričevalne pomembnosti, ki zajema predvsem kulturne vidike, vendar ta ni jasno definiran. Poleg tega se je posebna komisija za vrednotenje in opredeljevanje drevesnih naravnih vrednot na Zavodu RS za varstvo narave leta 2005 iz nerazumljivih razlogov odločila,

... da se največji pomen pri opredeljevanju drevesnih naravnih vrednot zaradi relativno enostavnega in objektivnega merjenja dodeli dimenzijam drevesa, še posebej obsegu debla. Vsa ostala merila, razen tam, kjer so evidentni drugi oziri, se uporabijo predvsem pri drevesih, katerih obseg ali višina sta blizu mejnih obsegov in višin (20-odstotni možni odstop od mejnih obsegov debel ali višin dreves) ... (Ocvirk in sod. 2005: 3).

Odločitev so pozneje delno prilagodili v projektni nalogi Vrednotenje dreves in opredeljevanje drevesnih naravnih vrednot



Božjepotna podobica »svete smreke«
na Paki pri Vitanju iz leta 1851 (slika 1).
Vir: Zmago Šmitek: *Mitološko izročilo Slovencev*.
Ljubljana: Študentska založba, 2004, 79



Levo Lomski semenj z lipo v 30. letih 20. stoletja, desno lipa v Lomu leta 2006 (sliki 2a in 2b).
Foto: Zasebna zbirka Janeza Slaparja in Mateja Šmid Hribar, 2006



(Danev in sod. 2008), v kateri so pričevalno pomembnost razdelili na (1) drevesa, ki označujejo pomembne lege v prostoru, (2) spominska drevesa, (3) hišna drevesa, (4) drevesa, ki označujejo tradicionalno rabo in (5) drevesa, ki so del ljudskega izročila. Z izjemo dreves, ki so del ljudskega izročila, in spominskih dreves, je omenjeni kriterij še vedno soodvisen od obsega debla (dopustno odstopanje navzdol je bodisi 20, 30 ali 40-odstotno). Pri izjemah pa je končna odločitev odvisna od Skupine za drevesne naravne vrednote na Zavodu RS za varstvo narave (Danev in sod. 2008). S to odločitvijo so pri naravovarstveni službi v nemilost padla drevesa, ki še ne dosegajo izjemnih debelin in višin, a so v svojem okolju pričevalci kulturnega sporočila. Tako je Ministrstvo za okolje in prostor s Pravilnikom o spremembah o določitvi in varstvu naravnih vrednot (2010) iz Registra naravnih vrednot na raziskovanem območju med drugim izbrisalo tudi lipo v Ratečah nasproti spomenika NOB,¹ ki je bila leta 1939 ali 1940 zasajena ob rojstnem dnevu kraljeviča Petra, ter vaško lipo v Lomu pod Storžičem, ki danes raste sredi ceste, še v tridesetih letih 20. stoletja pa je rasla na robu dvorišča (sliki 2a, 2b).

Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine, ki jo je Slovenija ratificirala leta 2008 (Zakon o ratifikaciji Konvencije o varovanju ... 2008), sicer omenja nematerialne kulturne vidike dediščine, ki pa se bolj kot na konkretno drevo nanašajo na šege in običaje, pregovore, reke in legende, ki so lahko povezani z drevesi na splošno in bodo v prihodnje verjetno predmet novih raziskav. V mednarodnem prostoru je za drevesno dediščino pomembnejša Evropska deklaracija o okrasnih drevesih (Charte

Européenne de l'Arbre d'Agrément 2010), ki so jo na 2. Evropskem kongresu arborikulture v Versaillesu leta 1995 sprejele in podpisale nekatere mednarodne Zveze arboristov (Francije, Italije, Španije, Nemčije, Avstrije, Danske, Norveške ter Anglije in Irske), v Sloveniji pa ni širše prepoznavna. Poglavitni cilj deklaracije je vzpostaviti razmerje oziroma odnos med ljudmi in okrasnimi drevesi, ki so naša »živa« dediščina in del naše skupne zgodovine, zato bi jih morali preučevati, zanje skrbeti in jih zaščititi. V deklaraciji je jasno poudarjeno, da moramo omenjena drevesa ohraniti za prihodnje rodove, za dosego tega cilja pa je o pomembni vlogi, ki jo imajo drevesa v naši bližini, treba vzgajati in ozaveščati ne le otroke, temveč tudi odrasle.

Kulturni vidiki drevesne dediščine

Menim, da so drevesa s poudarjenimi kulturnimi vidiki predragocena, da bi jih prezrli samo zato, ker niso dovolj debela. Pri varovanju dreves je namreč pomembno posamezno drevo s svojo zgodbo in ne vrsta kot taka. Drevo ni le nepremično živo bitje v prostoru, temveč s svojim okoljem oblikuje celoto. Zato je treba pri varovanju dreves nujno upoštevati povezanost določenega drevesa s prostorom, v katerem raste, ter odnos, ki se vzpostavlja med določenim drevesom in ljudmi okrog njega. Večina dreves, ki jih poznamo in so pričevalno pomembna, raste v bližini človeka ali s človekom. Interaktivni odnos, ki se je razvil med človekom in drevesom, vpliva na varovanje in je povezan predvsem z nematerialnimi vidiki drevesa. Drevesa pridobijo kulturno vrednost predvsem zato, ker imajo daljšo življenjsko dobo kot človek in se ob njih lahko zvrstijo cele generacije. Če imamo srečo, ob njih minevajo stoletja. Edini kriterij, s katerim trenutno veljavna zakonodaja opredeljuje kulturne vidike drevesne dediščine, je kriterij pričevalne pomembnosti (ZON 2004; Uredba 2003), ki pa je zaradi nedorečenosti preveč prepuščen

¹ Podrobnejše predstavitev v prispevku omenjenih posameznih dreves so bralcem dosegljive v Prilogi C magistrske naloge Šmid Hribar 2008: Drevo kot dvopomenska dediščina, http://www.digitalna-knjiznica.bf.uni-lj.si/md_smid_hribar_mateja.pdf, nekatere pa tudi v spletni enciklopediji DEDI na naslovu <http://www.dedi.si/>.



Lipa s srenjskimi kamni v Vrbi (levo, slika 3a) in vejniki na Jezerskem (desno, slika 3b).
Foto: Mateja Šmid Hribar, 2006

subjektivnim tolmačenjem. Do sprejetja ZON-a leta 1999 je bila pričevalnost le eden med različnimi kulturnimi vidiki, poleg nje so bili upoštevani še simbolna vrednost, slikovitost in krajinski vidik (Skoberne in Peterlin 1988). Da bi se pri določanju devesne dediščine zaradi pričevalne pomembnosti izognili subjektivnosti, je Mastnak (2004) predlagal pomensko zoženje omenjenega kriterija. Tako ... se kot pričevalno pomembno opredeli drevo:

- ki ima posebno vlogo v naselbinski kulturi (vaško drevo, hišno drevo, spominsko drevo, drevo ob sakralnem in spominskem objektu, ipd.),
- ki je povezano z narodovo zgodovino in kulturo,
- ki priča o posebnih načinih uporabe drevesa,
- ki je v krajini močno vidno izpostavljeno (Mastnak 2004: 171).

Kljub pomenskemu zoženju pa so v isto kategorijo še vedno uvrščena drevesa s pričevalno in krajinsko pomembnostjo. Drevo, ki je bilo v zgodovini priča določenemu za posameznika, manjšo skupnost ali celo narod pomembnemu pojavu, je pričevalno pomembno. V krajini močno izpostavljeno drevo pa ni nujno tudi nosilec zgodbe.

Iz povedanega je razvidno, da zgolj en kriterij, kot je pričevalna pomembnost, ne zmore pokriti najrazličnejših nematerialnih vidikov drevesne dediščine, ki so bili nekoč vključeni med kulturne vidike. Prav tako je težko enoznačno in jasno definirati pojem pričevalne pomembnosti. Zato na podlagi terenskih preučevanj in analize drevesne dediščine na obravnavanem območju predlagam, naj se kriterij pričevalne pomembnosti ukine, namesto njega pa naj začnejo veljati pomembnosti oziroma vrednosti, ki zajemajo nematerialne vidike drevesne dediščine: etnološka, spominska, simbolna in tudi estetska pomembnost, ki sta jih Skoberne in Peterlin (1988) v sklopu »slikovitosti« že obravnavala. V nadaljevanju podajam jedrnatte opredelitve predlaganih kulturnih vidikov drevesne dediščine, ki se jih po potrebi lah-

ko dopolni v nadaljnjih raziskavah. Dopuščam možnost, da se v drugih okoljih lahko pojavi še kakšen vidik.

Etnološka pomembnost

S tem kriterijem opredeljujem tista posamezna drevesa, ki pričajo o načinu življenja ljudi na določenem območju. Izpostavljam nekaj primerov dreves z izraženo etnološko pomembnostjo:

- drevesa, ki so prostor druženja (na primer vaška, hišna in mestna drevesa, navadno lipe, na Pohorju in ponekod drugod pa tudi tise),
- drevesa, ki pričajo o posebnih prehranjevalnih navadah (na primer kostanji na Hudem in Zakamniška hrushka v Zakamnikih),
- drevesa, ki kažejo na uporabo prostora v povezavi z različnimi načini gospodarjenja nekoč in danes (primer jesenove meje na Jezerskem (slika 3b), Šenkove ulice² na Jezerskem in Stagne pri Zabreznici, ki so označevale pot, po kateri so vodili živino na pašo, lipe sredi polj, kakršna je na primer lipa na Zlatem polju),
- drevesa, povezana z zgodbami in legendami (Kriva jelka v Udin borštu) in podobno.

Večine dreves, ki izstopajo v kulturni pokrajini, pa naj gre za posamezno drevo ali niz dreves, ne bi bilo brez človekove prisotnosti in njegovega delovanja na določenem območju. Lipe sredi polj so nekdaj sadili z namenom, da bi si zagotovili senco in označili prostor, danes pa zaradi svoje slikovitosti pridobivajo tudi estetski pomen. Med podrobnimi preučevanji dreves, ki

² Po Badjuri (1953: 285) so ulice s sečjo, plotom ali kamenjem ograjen ožji ali širši kolov, koder gonijo živino k vodi ali na pašo. Podoben pomen imajo stagne, za katere Badjura (1953: 286) pravi, da so »navadna pota, kolovozi, ulice, ki se stegujejo iz vasi čez polje proti večji cesti, in sicer z obeh strani skoraj pravokotno, ... toda pravi, prvotni pomen »stegen« je poljska ulica, zagrajena pot, ki drži iz vasi na kak pašnik«.



Osamosvojitvena lipa pred parlamentom v Ljubljani, zasajena leta 1991 (levo, slika 4a), Gasilska lipa v Podkorenu, zasajena ob ustanovitvi gasilskega društva leta 1908 (na sredini, slika 4b) in lipa na novi Makekovi domačiji na Jezerskem, zasajena leta 1934 ob atentatu na kralja Alexandra (desno, slika 4c).
Foto: Mateja Šmid Hribar, 2006

soustvarjajo prostor druženja, sem zasledila tri tipe dreves: (1) hišno drevo, ki običajno raste na najlepšem razglednem mestu ob samotnih kmetijah, (2) vaško drevo, ki navadno v gručastem naselju ustvarja osrednji vaški prostor, pod katerim so se zbirali vaščani, spomin na razlog zasaditve pa se je običajno izgubil (na primer lipa v Vrbi, in (3) mestno oziroma gostilniško drevo, zasajeno na vrtu (na primer lipa pred gostilno Pod lipco). Pri hišnih drevesih, ki se pojavljajo v geografsko razdrobljenem prostoru, je bolj kot pri vaških ali mestnih drevesih opazna logika dediščine v dobesednem pomenu besede, saj ga zdajšnja generacija predaja naslednji.

Morda med etnološko pomemben lahko uvrstimo tudi duhovni vidik, ki pa je še zelo slabo raziskan. Predvidevam, da se nanaša na drevesa, ki rastejo na posvečenih mestih ali imajo posebno moč. O svetih drevesih je pisal Šmitek, ki razlikuje več svetih dreves, ločuje pa tudi stopnje njihove svetosti. Navaja naslednje kategorije: (1) drevesa na posvečenih mestih, (2) drevesa na grobovih, (3) drevesa z zdravilno močjo, (4) drevesa z apotropijsko močjo, (5) življenjska drevesa, (6) spominska drevesa in (7) drevesa kot mejna znamenja (Šmitek 2007). Kljub temu, da so drevesa s poudarjenim duhovnim vidikom v zgodovini že imela pomembno vlogo, na preučnem območju predvidenega parka Karavanke Natura 2000 nisem našla niti enega primerka. Predvidevam pa, da utegne z novim poduhovljenim odnosom človeka do narave postati več dreves pomembnih tudi zaradi duhovnih razsežnosti. Merilo, ki bi lahko opredeljevalo etnološko pomembna drevesa, je vključenost drevesa v vsakdanje življenje določene skupnosti (na primer drevesa, ob katerih so organizirane kulturne prireditve, drevesa, ki so prostor druženja ...). Med izstopajočimi drevesi z etnološko pomembnostjo je gotovo lipa s srenjskimi kamni v Vrbi (slika 3a), ki je od leta 2011 kulturni spomenik državnega pomena. Muzejsko postavitve vaške lipe s kamni si od leta 2009 lahko ogledamo tudi na dvorišču Etnografskega muzeja v Ljubljani.

Spominska pomembnost

Zaradi dolge življenjske dobe je človek drevo pogosto določil kot nosilca spomina na konkreten dogodek iz bližnje ali daljne preteklosti določene skupnosti. Spominska drevesa so živ spomenik, pri katerem ima bistveno vlogo čustveni naboj in ne centimetri. V Sloveniji se, čeprav to ni pravilo, kot spominska drevesa največkrat pojavljajo lipe. Ta kriterij opredeljuje:

- hišna drevesa, zasajena ob domačijah, hišah in na zasebnih vrtovih v spomin na točno določen dogodek – rojstvo otroka (Poličarjeva lipa na Polici), prihod novega lastnika oziroma poroko (Angelina lipa v Žejah), preživetje po bolezni, ki je pustošila po naših krajih (lipa na Planini, Trnovčeva lipa v Dupljah), novo mašo (Dvakova lipa v Podbrezjah), ipd.
- drevesa, zasajena ob dogodku, pomembnem za širšo okolico. Na obravnavanem območju v to skupino spadajo lipe, ki so jih v različnih krajih sadili leta 1934 ob atentatu na kralja Aleksandra (lipa pri novi Makekovi domačiji (slika 4c), lipa pred osnovno šolo v Podbrezjah), lipe, zasajene ob Titovi smrti (88 lip v spomin na maršala Tita v Naklem, lipa v Snakovem), Gasilska lipa v Podkorenu (slika 4b), zasajena leta 1908 ob ustanovitvi gasilskega društva Podkoren, lipi, zasajeni leta 1910 ob odprtju Sokolskega doma v Trziču, Kriva jelka v Udin borštu, ki so jo leta 1998 kot nadomestno drevo v spomin na rokovnjače zasadili člani Kulturno-turističnega društva Pod krivo jelko ob prvem pohodu »H Krivi jelki«, lipa v Naklem, zasajena leta 1996 ob ustanovitvi nove občine Naklo, ... (Šmid Hribar 2008). Omenjena drevesa so navadno zasajena na javnih površinah, ob kapelicah, javnih zgradbah, v vaških jedrih in na trgih, lahko pa tudi vzdolž javnih poti in ulic.

Drevesa, zasajena ob rojstvu otroka, Šmitek imenuje »življenjska drevesa«, poleg spomina na srečni dogodek ta drevesa hkrati simbolizirajo življenjsko moč osebe (Šmitek 2007).



Napis in japonske češnje pred bodočim botaničnim vrtom v Ljubljani (sliki 5a in 5b).



Foto: Mateja Šmid Hribar, 2010

Odvisto od namena zasaditve in odnosa lastnikov ter domačinov do drevesa lahko nekatera drevesa iz spominskih sčasoma preraščejo v drevesa z etnološko pomembnostjo. Merilo za spominska drevesa je izpričan dogodek, ki ga drevo sporoča svoji okolici. Med spominskimi drevesi so v novejšem času za nas še zlasti pomembne lipi, ki smo jih sadili leta 1991 ob osamosvojitvi Slovenije in imajo poleg spominskega tudi simbolni pomen.

Simbolna pomembnost

Predlagam, da se pri odbiranju in vrednotenju drevesne dediščine v prihodnje upošteva tudi kriterij simbolne pomembnosti, in sicer zaradi dejstva, da so lastniki in domačini kot razlog zasaditve določenih dreves večkrat omenjali »simbol slovenstva«. Dodaten razlog za ta kriterij so tudi drevesa, ki jih v zadnjem času sadijo kot simbol prijateljstva med različnimi državami.

Pri kriteriju simbolne pomembnosti izhajam iz dejstva, da simbol, ki v izvornem pomenu besede (gr. *simbolon*) pomeni 'dati skupaj', izraža določen abstrakten pojem oziroma idejo in povezuje materialno in nematerialno sfero. Skladno s tem je drevo izbrano s posebnim namenom, ki ga s svojim obstojem izraža v svojem okolju. V tem pogledu določeno drevo s pomenom, ki mu ga pripiše človek, presega golo materialnost in sega tudi v nematerialno sfero. Kot sem omenila že v uvodu, je pri starih narodih drevo simboliziralo božanstvo, kateremu je bilo posvečeno. Določena drevesa so pri posameznih narodih dobila močan simbolni pomen, s katerim so se identificirali. Slovenci smo se in se še istovetimo z lipo, ki raste v marsikateri slovenski vasi. Lipa je star slovenski simbol, predstavljala je vaško srenjo, iz njene ga lesa so predniki izrezovali svoje bogove in po legendi bo na njeno vejo kralj Matjaž, ko se bo prebudil, obesil svoj meč (Kunaver 2003). O lipi govori tudi pesem Lipa zelenela je, ki lipo opisuje v različnih letnih časih. Dušica Kunaver je o povezanosti slovenskega naroda in omenjene pesmi zapisala:

Ko je Akademski pevski zbor na svojem zadnjem koncertu med vojno, v decembru 1941 v Unionski dvorani v Ljubljani, pod taktirko Franceta Marolta, zapel pesem o lipi, je dvorana glasno ihtela. V srcih ljudi, ki so verovali v svobodo, so odmevale besede Nova pomlad zelena, novi, novi cvet bo gnala ... (2003: 459).

Ko govorimo o Sloveniji in razmišljamo o njenih koreninah, moramo upoštevati tudi germanski vpliv iz preteklih stoletij. Kljub temu, da imamo lipo Slovenci za svoje drevo in je simbol slovenstva, sta listavec in njegova simbolna vloga znana tudi drugim slovanskim in germanskim narodom. Lipa je bila v različnih kulturnih krogih simbol miru in prijateljstva, zato so jo pogosto sadili v vaških središčih. Germani so verovali, da je z lipo povezana Freya, boginja sreče, ljubezni in resnice. Ker so si lipo lastili tudi Germani, so bili Nemci, ko so med drugo svetovno vojno prišli v Vrbo na Gorenjskem, presenečeni nad lipo s srenjskimi kamni in so jo prepoznali kot nemški simbol.

Čeprav se širše gledano simbolizem dreves v različnih kulturah nanaša na drevesne vrste; hrast simbolizira moč, oljka mir, zimzelena drevesa večno življenje (Pirnath 1988: 38), pa zato drevesa ne postanejo kar drevesna dediščina. Predlagam, da se kriterij simbolne pomembnosti pripiše drevesu, zasajenemu z namenom, da v svojem okolju izraža določen pojem (na primer simbol slovenstva, prijateljstva, sožitja, miru, ...). Skladno s tem pojmovanjem nimajo vse v Sloveniji rastoče lipi tudi simbolnega pomena, gotovo pa ga imajo vse, ki so bile kot simbol slovenstva zasajene leta 1991 ob osamosvojitvi države. Lipa, ki bi jo morali še zlasti pozorno varovati, je naša osrednja osamosvojitvena lipa na Trgu republike (slika 4a).

Zanimiva drevesa, ki jim prav tako lahko pripišemo simbolno pomembnost, so japonske češnje (sliki 5a, 5b), ki rastejo pred vstopom v bodoči botanični vrt. Japonska je leta 1999 Sloveniji podarila 300 češnjevih dreves in s tem na simbolni ravni odprla gospodarsko pot med državama (Šmid Hribar 2010a). Na tabli je v slovenskem, japonskem in angleškem jeziku zapisano: »Japonske češnje, donacija ljubiteljev cvetočih češenj, so darilo Japonske Republike Sloveniji. Prvo češnje je 9. oktobra 2000 zasadila njena cesarska visokost, japonska princesa Sayako.«

Na obravnavanem območju sem med drevesa s simbolno pomembnostjo uvrstila Gasilsko lipo v Podkorenu, ki je simbol Gasilskega društva Podkoren – podoba lipe je v njegovem grbu – Krivo jelko v Udin borštu, ki je simbol Kulturno-turističnega društva Pod krivo jelko, njena podoba je tudi v grbu omenjenega društva, lipo pred vrtcem v Naklem, ki je bila leta 1995 zasajena kot simbol slovenstva in simbol mlade občine Naklo, ter lipo češko-slovenskega prijateljstva, ki sta jo ob 100-letnici Češke

koče 30. julija 2000 na Jezerskem zasadila veleposlanica Češke republike v Sloveniji, Jana Hybašková, in župan občine Jezerško, Milan Kocjan. Ob njej stoji tabla z napisom »Lipa Slovinsko-Českega pratelstvi; L. P. 2000«.

Estetska pomembnost

Čeprav bi težko našli človeka, ki se mu vsaj eno drevo ne zdi lepše od drugih, pa kriterija estetske pomembnosti ni preprosto opredeliti. Estetska pomembnost je bila zelo pomembna pri začetkih naravovarstvene misli, ki segajo v obdobje romantike, ko so začeli ponovno odkrivati lepoto narave. Trenutna zakonodaja estetske pomembnosti ne upošteva. V literaturi o drevesih in drevesni dediščini posebne utemeljitve tega kriterija nisem zasledila. Svetličič in Skoberne (1988) omenjata estetsko funkcijo dreves v krajini ali ob arhitekturi, vendar je podrobneje ne opredelita. V povezavi estetike z gozdom in drevesom Anko predlaga, da »... estetiko gozda opredelimo kot nauk o vseh vidikih lepega v zvezi z gozdom, estetsko funkcijo gozda pa kot zbir vseh stanj in dogajanj v gozdu, ki vzbujajo občutek lepega« (Anko 1988a: 12). Visković (2001: 537) meni, da se lepote drevesa ne dokazuje – lepota drevesa je zanj splošno priznana. Habičeva (2006) predlaga, da se estetski pomen drevesa upošteva pri slikovitosti in krajinskem vidiku drevesa.

Pri opredeljevanju estetskega kriterija sem izhajala iz premisleka o tem, kaj je lepota oziroma estetika. Estetika črpa svojo moč iz dejstva, da človeka ne pusti ravnodušnega. Razvoj estetike ni bil linearen, temveč so se v različnih obdobjih pojavljala različna žarišča, kjer so vznikale teorije o lepoti oziroma estetiki. To dokazuje, da se lepega ne da zajeti v preprosti formuli, s katero bi dosegli splošno soglasje, in da torej ne obstaja ena sama, skupna opredelitev lepote. Zelo na grobo bi teorije o lepem lahko razdelili na tiste, po katerih je lepo lastnost predmeta (objektivna estetika) in pri katerih je do neke mere mogoče postaviti merila lepega, ter na tiste, ki lepo iščejo v subjektivnem občutenju predmeta. Oba vidika sta se v zgodovini vedno prepletala. Do ključnega preobrata v estetiki je prišlo z empirizmom in razvojem psihologične estetike. Njeno bistvo lahko strnemo v tem, da lepota ni več lastnost stvari samih, temveč se kot občutek oziroma zmožnost doživljanja lepega poraja v opazovalca. Beseda estetika, ki jo je leta 1735 skoval nemški filozof Baumgarten, izhaja iz grškega glagola *aisthanomai*, ki pomeni 'čutiti, zaznavati'.

Lepo kot lastnost predmeta je tesno povezano z obliko drevesa, ta pa je že zajeta v kriteriju *habitusa*, ki spada med materialne kriterije. Zato predlagam, da se estetski kriterij obravnava kot občutek oziroma zmožnost doživljanja lepega, ki se poraja v subjektivnem občutenju opazovalca. Čeprav je lepota odvisna od nosilca, je subjektivno dojeta. Estetsko pomembnost je treba obravnavati v širšem pomenu besede, kot čutenje, ki nam ga ponujajo različna čutila – vid, vonj, sluh, tip. Gre za uživanje ob lepoti, ki jo nudi drevo kot celota, lahko pa le njegovi deli, denimo način, kako se skozenj lovijo veter, zvok in svetloba, dehtenje cvetov, list, ki se spusti na zemljo, veje, ki segajo v nebo, ali mogočne korenine, na katerih posedimo. Za dojetje lepote je nujna vzgoja za estetsko doživljanje drevesa, saj lahko doživljaj lepoto samo toliko, kolikor mi to dopušča zavest.

Predlagam, da estetsko pomembnost pripišemo drevesu, ki v posamezniku vzbuja občutek lepega in ga ne pusti ravnodušnega. Če določena skupnost v svojem okolju prepozna drevo kot lepo, menim, da mu nima nihče pravice oporekati estetske pomemb-

nosti. Drevesa z drugimi pomeni, celo debela in stara drevesa, se da do neke mere nadomestiti. Merilo lepega drevesa pa je v nenadomestljivosti, saj je lepota darilo in se je ne da poustvariti. To, da si nobenega drevesa ne upamo razglasiti za lepega, govori o nemoči naše lastne kulture in kaže na naše siromaštvo. Kaj je lepota drevesa pomenila slovenskemu človeku, pove priljubljena slovenska ljudska pesem Lipa zelenela je, ki poudarja lepoto lipe v različnih letnih časih, in ne njene debeline.

Sogovorniki z raziskovanega območja so lepoto drevesa prepoznali v cvetoči in dišeči lipi s posebnim poudarkom na vonju cvetov (Bohinc 2006; Pavlin 2007; Jošt 2007; Rabič 2007; Meglič 2007; Mežnar 2007) in zvoku – »bečanju« čebel v cvetoči lipi (Robnik 2006). Med lipami tako izstopajo lipa v Žiganji vasi, lipa v Podkorenu, lipa na Dovjem, Kranjčeva lipa v Ratečah, Robnikova (Močnikova) lipa, lipa na Zlatem polju in Pintarjeva lipa, ki sta se že pojavili na fotografiji v koledarju. Podobno sta zaradi vonja in cvetov lepa tudi lipa in črni bezeg na Dolenčevi gubi, kjer se »opojen bezgov vonj iz vrta širi v zgornjo vežo« (Meglič 2007). Prav tako spomladi ne moremo mimo lepote mogočne ozelenele bukve (Povšnar 2007). Brez dvoma je estetski element prisoten tudi pri nizih dreves; tako na primer Stagne pri Zabreznici bogatijo »severovzhodno veduto Vrbe« (Občina Žirovnica 2007), lepi pa so tudi hrasti ob poti Novake–Senično (Perko 2006). Ker se lepota drevesa najbolj izrazi prav v negozdnem prostoru, torej v bližini človeka, predlagam, da se estetski kriterij še zlasti upošteva pri drevesih, ki rastejo v vaških jedrih, ob ali na samotnih domačijah, ob gozdnem robu, kolovozih, poteh ter na planem.

Razprava in sklepi

Drevesna dediščina ima naravno in kulturno razsežnost. Ne vključuje le velikih in debelih dreves, temveč tudi lepa, simbolna, spominska drevesa, ki v svojem okolju izstopajo. Velikokrat, ne pa vedno, se materialna in nematerialna razsežnost prekrivata. Drevesa so izjemna dediščina tudi zato, ker so pogosto vez s preteklostjo. Kot nosilec kulturnega spomina drevo vzpostavlja most med generacijami, med včeraj, danes in jutri. Od nas je v veliki meri odvisno, ali jih bomo pustili živeti tudi v prihodnje. Kot sem že omenila, se Slovenci še posebej radi istovetimo z lipo, zato ne preseneča, da jo običajno zasadijo ob pomembnih dogodkih. Preseneča pa dejstvo, da osamosvojitvenih lip, ki smo jih z zanosom sadili leta 1991, nismo ustrezno zavarovali, popisali ali kako drugače zaznamovali. Na območju raziskave ni v Registru naravnih vrednot niti ene osamosvojitvene lipe! Navsezadnje celo osrednja lipa, zasajena v betonskem koritu na Trgu republike v Ljubljani, ni zavarovana. Jančar (2001: 109) meni, da bi bilo zaradi nezamenljivosti simbolnih razlogov tako drevo treba presaditi na ustrežnejše zemljišče, kjer bi lahko dočakalo visoko starost. Jih bomo uspeli ohraniti, da bodo zrasle in pripovedovale o tem, kako smo dobili svojo državo?

Na različnih primerih sem pokazala, da so drevesa označevalci časa in dogodkov, s svojo prisotnostjo nam »pripovedujejo« zgodbe in tako ustvarjajo vezi med različnimi ljudmi in stvarmi, zato je bistvenega pomena, da drevo prepoznamo tudi kot del kulturne dediščine. Čeprav so nas na to večkrat opozorili različni avtorji (na primer Svetličič in Skoberne 1988; Anko 1988b; Anko 2004; Mastnak 2004), je drevo kot kulturna dediščina v našem prostoru še skoraj neraziskano področje. Ta bela lisa je pri drevesni dediščini še zlasti očitna po ostrbi razmejitvi naravne

in kulturne dediščine leta 1994, ko so parkovna drevesa uvrstili med kulturno dediščino, preostala drevesa pa so postala naravne vrednote (Simić 2005). Trenutna zakonodaja sicer upošteva pričevalni pomen drevesne dediščine, vendar le pri drevesih, ki do 20 odstotkov odstopajo od mejnih obsegov debel in višin dreves. Kljub temu, da kriterij pričevalne pomembnosti izrazito spada v kulturno sfero, ni jasno, zakaj drevesa s takšnim pomenom ne spadajo (tudi) v sklop kulturne dediščine. Zato se strinjam z Mastnakom (2004: 169), ki si želi, da bi pri vrednotenju in varovanju drevesne dediščine sodelovala tako Ministrstvo za kulturo kot Ministrstvo za okolje.

Menim, da je kulturni vidik v novem sistemu varstva drevesnih naravnih vrednot zanemarjen oziroma omejen na pričevalno pomembnost, ki pa ne zmore pokrivati bogastva in raznolikosti vseh nematerialnih vidikov. Napako bi bilo treba popraviti in v sistem varstva drevesne dediščine čim prej vključiti tudi drevesa s poudarjenim etnološkim, spominskim, simbolnim in estetskim pomenom. Te prvine imajo pomembno vlogo pri zaznavanju, dojemanju in posledično tudi ohranjanju dreves, zato preseneča, da se je sodobno formalno varstvo dediščine v Sloveniji tako zlahka odkloko nematerialnim vidikom vrednotenja, čeprav so bili podobni nematerialni vidiki v stari zakonodaji že upoštevanji (Zakon o naravni in kulturni dediščini 1981). Ob tem ne želim izničiti pomena izjemnih dimenzij dreves, želim le opozoriti in pokazati na enakovrednost drugih kriterijev, ki so v trenutnem sistemu po krivici prezrti. Dejstvo je, da se v drevesu prepleta več vlog, ki jih ni mogoče preprosto ločiti. Jones in Cloke (2002) opozarjata, da imajo drevesa sposobnost v času spreminjati prostor. Ker drevesa živijo dlje kot ljudje, so glasniki preteklosti, nosilci kulturnega spomina za določene ljudi, kot taka pa imajo močan simbolni pomen. Ko posekamo drevo, razvežemo prostor, ki ga je drevo ustvarjalo in obenem izbrisemo tudi v njem vsebovan spomin.

Kljub temu, da sta Sattler in Stele (1973) še uspela najti vaške lipe in okoliške prebivalce, ki so pripovedovali njihove zgodbe, se je stanje v zadnjih štiridesetih letih spremenilo. Danes je veliko starih dreves podrtih, mnogo zanimivih zgodb smo izgubili skupaj z ljudmi; vrzeli in izgube bomo težko zapolnili oziroma nadomestili. Do zdaj smo pri vrednotenju drevesne dediščine razpolagali le z naborom debelih dreves, nisem pa zasledila, da bi obstajal še kak drug seznam, na primer seznam zanimivih, lepih, spominskih dreves ali dreves, ki se pojavljajo v zgodbah in na podlagi katerih bi lahko definirali nematerialne kriterije ter postavili merila. Sistem vrednotenja bo moral biti naravnan tako, da se bo drevo lahko med dediščino enakovredno uvrščalo zaradi izstopajočih bodisi materialnih bodisi nematerialnih lastnosti. Nasploh se nematerialnim vidikom pripisuje vedno večjo vlogo pri varovanju in ohranjanju narave (Harmon 2004: 9). Bomo sposobni pogledati čez trenutno parcelacijo dediščine, ki je morda praktična za zakonodajo, ima pa številne negativne posledice pri učinkovitem varovanju? Odgovornost do dediščine ni le v njenem ohranjanju, morali bi jo oplemenititi s sedanjim načinom življenja, gospodarjenja, dojemanja prostora ... in jo tako izročiti zanamcem. Anko pri razčlenjevanju dediščine med drugim pravi, da je zelo pomembno, da se vanjo vključi tudi tisto, »... kar smo odkrili ali ustvarili sami in po čemer naj bi se nas spominjali nasledniki« (Anko 1988c: 30).

Na raziskovanem območju sem zasledila celo paleto odnosov do drevesne dediščine, v splošnem pa je njeno varstvo v največji meri prepuščeno lastnikom. Drevesa soustvarjajo prostor in do-

kler imajo v okolju določeno vlogo, pa čeprav še ne dosegajo izjemnih dimenzij, se ni bati za njihov obstoj. Toda kljub temu, da so taka drevesa pod budnim varstvom domačinov, ki skrbijo zanje, jih zalivajo in vzdržujejo, je drevesa treba razglasiti za dediščino, da se bo v prihodnosti vedelo, zaradi katerih kriterijev so bila izbrana. Vrednote se s časom in z razvojem družbe spreminjajo, zato je prav, da zanamce seznanimo s tem, katera drevesa so nam bila pomembna in zakaj. Kot primer dobre prakse posebej izpostavljam Gasilsko lipo v Podkorenu, okoli katere je občina uredila klopi in tlake. Domačinka Lojzka Peternel (2006) pravi, da je za sovaščane lipa sveta in se je nihče ne sme »dotakniti«. Na lipo ničesar ne lepijo, le decembra jo okrasijo z lučkami. Vaščani so med seboj zelo povezani in še toliko bolj ponosni, ker lipo spoštujejo in negujejo tudi priseljenci; omenjena lipa ima lepo prihodnost tudi brez formalnega varstva. Druga skrajnost je primer vaške lipe v Lomu pod Storžičem. Kljub formalnemu varstvu, za katerega so poskrbeli predniki, leta 2010 pa je bilo ukinjeno, jo bomo verjetno izgubili zaradi nenaklonjenega odnosa nekaterih vaščanov.

Zaradi dvojne razsežnosti drevesne dediščine, torej naravne in kulturne, ki sta predmet različnih strok, postane jasno, da strokovnjaki zgolj ene inštitucije raznolike dediščine ne morejo uspešno varovati. Medtem ko gozdarska stroka skrbi za učinkovito evidentiranje in popis drevja v gozdu, ji običajno zmanjka časa in strokovnega znanja za podrobnejši pogovor z lastnikom. Zaposleni z Zavoda RS za varstvo narave imajo v svojih evidencah predvsem drevesa, ki rastejo v naseljih, ob cestah in domačijah. V zadnjem času sta se začeli gozdarska in naravovarstvena stroka medsebojno povezovati, ni pa še prišlo do povezovanja z inštitucijami, ki se ukvarjajo s kulturnimi vidiki. Za učinkovito ohranitev tovrstne raznolike dediščine je nujno, da se v njeno varstvo čimprej vključijo še druge stroke (etnologija, sociologija, psihologija, pedagogika, ipd.) in inštitucije (muzeji, društva, lokalne organizacije, ipd.), ki bodo prevzele preučevanje nematerialnih vidikov drevesne dediščine, njeno predstavitev javnosti ter vključitev v vzgojne procese.

Varstvo drevesne dediščine je proces, ki poleg evidentiranja vključuje tudi monitoring, vzpostavljanje pozitivnega odnosa z lastnikom ter nenazadnje predstavitev drevesne dediščine in njenih različnih vidikov najširši javnosti. Za učinkovito ohranitev drevesne dediščine ter prenos znanja je bistveno ozaveščanje javnosti, pri katerem naj zaradi večplastnosti drevesne dediščine sodelujeta tako strokovna služba za varstvo narave kot tudi strokovna služba za varstvo kulturne dediščine. Tako bodo drevesa varnejša, naša kultura pa bogatejša.

Viri in literatura

ANKO, Boštjan: Estetska funkcija gozda. V: *Estetska funkcija gozda: Zbornik republiškega seminarja*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1988a, 11–22.

ANKO, Boštjan: O lepoti drevesa. V: *Estetska funkcija gozda: Zbornik republiškega seminarja*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1988b, 113–122.

ANKO, Boštjan: Varstvo naravne in kulturne dediščine v gozdarski teoriji. V: *Varstvo naravne in kulturne dediščine v gozdu in gozdarstvu: Zbornik republiškega seminarja*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1988c, 25–38.

ANKO, Boštjan: Drevo kot naravna dediščina. V: *Staro in debelo drevje v gozdu: Zbornik referatov*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire, 2004, 183–199.

- BLEIWEIS, Saša: O drevesnih orjakih na tujem in pri nas. *Gozdarski vestnik* 10, 1952: 307–308.
- BOHINC, Anica: *Lipa v Žiganji vasi*. Žiganja vas (osebni vir, avgust 2006).
- BREJC, Mojca: *Dendrološka dediščina v občini Tržič* (diplomsko delo). Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire, 2002.
- BRUS, Robert: Sgermova smreka s Pohorja je eno najvišjih evropskih dreves. *Gozdarski vestnik* 53, 1995: 331–336.
- BUDKOVIČ, Lojze, Marko Gašperin in Ivan Veber: *Drevesa velikani v Bohinju*. Bled: Gozdarsko društvo Bled, 1996.
- CHARTÉ EUROPÉENNE DE L'ARBRE D'AGRÈMENT, <http://www.sfa-asso.fr/?cat=charte>, 17. 2. 2011.
- DANEV, Gregor, Dair Arimaspu, Janez Božič, Matej Demšar, David Fučka, Samo Jenčič, Boštjan Kepić in Tina Trampuš: *Vrednotenje dreves in opredeljevanje drevesnih naravnih vrednot*. Ljubljana, Zavod RS za varstvo narave, 2008, http://www.zrsvn.si/dokumenti/63/2/2009/2008_8_11_VREDNOTENJE_DREVES_IN_OPREDELJEVANJE_DREVESNIH_NV_ZR-SVN_1523.pdf, 17. 2. 2011.
- HABIČ, Špela: *Sistem vrednotenja, ohranjanja in varstva izjemnih dreves v Sloveniji* (magistrsko delo). Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire, 2006.
- HAGENER, Fred: *The heritage of trees: History, culture and symbolism*. Edinbrough: Floris Books, 2001.
- HARMON, David: Intangible values of protected areas: What are they? Why do they matter? *The George Wright Forum*, 21. 2. 2004, <http://www.nps.gov/history/history/hisnps/nphistory/212harmon.pdf>, 10. 5. 2010.
- HRIBAR, Franc: Stara tisa pod Nanosom. *Varstvo narave* 1, 1962: 131–134.
- JANČAR, Marjan: *Ljubljana, mesto v zelenju*. Radovljica: Didakta, 2001.
- JENČIČ, Samo: O debelih drevesih. V: *Letno poročilo 1997*. Maribor: Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor, 1999, 292–305.
- JONES, Owain in Paul Cloke: *Tree cultures: The place of trees and trees in their places*. New York: Berg, 2002.
- JOŠT, Angela: *Angelina lipa*. Žeje (osebni vir, februar 2007).
- KIDRIČ, France: *Prešernov album*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1949.
- KOTNIK, France: *Slovenske starosvetnosti: Nekaj zapiskov, orisov in razprav*. Ljubljana: Slovenska poljudnoznanstvena knjižnica, 1943.
- KUNAVER, Dušica: *Čar lesa v slovenskem ljudskem izročilu*. Ljubljana: Samozaložba D. Kunaver, 1996.
- KURET, Niko: *Praznično leto Slovencev, starosvetne šege in navade od pomladi do zime*. 1. knjiga. Ljubljana: Družina, 1989.
- MASTNAK, Matjaž: Vrednotenje drevesnih naravnih vrednot (drevesne dediščine). V: *Staro in debelo drevje v gozdu: Zbornik referatov*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire, 2004, 167–182.
- MEGLIČ, Frančiška: *Lipa in bezeg na Dolenčevi gubi*. Dolenčeva guba (osebni vir, november 2007).
- MEŽNAR, Breda: *Lipa na Dovjem*. Dovje (osebni vir, januar 2007).
- MLINŠEK, Gorazd: *Najdebelejša drevesa v Sloveniji in njihov pomen* (diplomsko delo). Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire, 1979.
- OBČINA ŽIROVNICA. *Predlog za zaščito Stagen*, <http://www.zirovnica.si/povezava.aspx?id=309&pid=179> (december 2007).
- OCVIRK, Aleš, Matej Demšar, David Fučka, Samo Jenčič, Janez Božič, Jaka Šubic, Andreja Senegačnik in Tina Trampuš: *Vrednotenje dreves in opredeljevanje drevesnih naravnih vrednot: Projektna naloga – delovno gradivo*. Kranj: Zavod RS za varstvo narave, 2005.
- OREL, Boris: Slovenski ljudski običaji. V: *Narodopisje Slovencev*. Ljubljana: Klas, 263–349.
- OVSEC, Damjan: *Slovanska mitologija in verovanje*. Ljubljana: Domus, 1991.
- PAVLIN, Štefka: *Poličarjeva lipa*. Polica pri Naklem (osebni vir, januar 2007).
- PERKO, Franc: *Lipa v Seničnem*. Senično (osebni vir, september 2006).
- PERŠIČ, Magda, Špela Habič in David Fučka: *Vaške lipe na Pivškem*. Postojna: Notranjski muzej, Zavod za gozdove Slovenije, OE Nova Gorica, in Zavod RS za varstvo narave, 2008.
- PETERNEL, Lojzka: *Gasilska lipa v Podkorenu*. Podkoren (osebni vir, september 2006).
- PIRNAT, Janez: Drevo in gozd kot simbola. V: *Estetska funkcija gozda: Zbornik republiškega seminarja*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1988: 31–46.
- PISKERNIK, Angela: Robanov kot in Solčavska tisa. *Planinski vestnik* 53, 1953: 415–423.
- POVŠNAR, Janeze: *Povšnarjeva bukev*. Kokra (osebni vir, januar 2007).
- RABIČ, Cirila: *Lipa in jesen na Dovjem*. Dovje (osebni vir, januar 2007).
- REZAR, Tine: Srenja Vrbnje: *Zgodovina in ljudska izročila*. Radovljica: samozaložba, 1999.
- ROBNIK, Damijan: *Robnikova (Močnikova) lipa*. Jezersko (osebni vir, julij 2006).
- RUTAR, Simon: *Zgodovina Tolminskega*. Faksimilirani ponatis po izvodu v zasebni lasti. Nova Gorica: Goriški muzej, 1972.
- SATTLER, Miran in France Stele: *Stare slovenske lipe*. Celje: Mohorjeva družba, 1973.
- SGERM, Franjo: Zeleni spomenik osmih Sgermovih rodov. *Nedeljski dnevnik*, 13. januar 1980: 18.
- SIMIČ, Marko: *Poročilo o pripravi strokovnega predloga za določitev naravnih vrednot in njihovo razvrstitev na vrednote državnega in lokalnega pomena*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje, prostor in energijo, Agencija RS za okolje (osebna korespondenca), 2005.
- SINOBAD, Jure: *Dežela: Kulturnozgodovinski oris Radovljiške ravnine*. Begunje na Gorenjskem: samozaložba, 1999.
- Sistem varstva narave v Sloveniji. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor, 2006, http://www.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/publikacije/drugo/sistem_varstva.pdf, 12. 9. 2010.
- SKOBERNE, Peter in Stane Peterlin: *Inventar najpomembnejše dediščine Slovenije. I. del, vzhodna Slovenija*. Ljubljana: Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1988.
- SVETLIČIČ, Baldomir in Peter Skoberne: Drevo kot naravna dediščina. V: *Varstvo naravne in kulturne dediščine v gozdu in gozdarstvu: Zbornik republiškega seminarja*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1988, 88–96.
- ŠIVIC, Anton: Tisa in njena nahajališča v Sloveniji. *Šumarski list* 47(1), 1923: 3–10.
- ŠIVIC, Anton: Prastara tisa v Stranjah pod Nanosom. *Proteus* 11(1), 1948: 25.
- ŠIVIC, Anton: Naši narodni in drevesni parki ter parkovni gozdovi, pragozdi in drugi zakonske zaščite vredni objekti. *Gozdarski vestnik* 14(9/10), 1956: 257–271.
- ŠMID HRIBAR, Mateja: *Drevo kot dvopomenska dediščina* (magistrsko delo). Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire, 2008.
- ŠMID HRIBAR, Mateja: *Japonske češnje pred bodočim botaničnim vrtom*. 2010, <http://www.dedi.si/dediscina/448-japonske-cesnje-pred-bodocim-botanicnem-vrtom>, 12. 10. 2010a.
- ŠMID HRIBAR, Mateja: Drevesna dediščina in komendska drevesa. V: *Ustanova Petra Pavla Glavarja v Občini Komenda v letih od 1999 do 2009: Zbornik*. Komenda: Ustanova Petra Pavla Glavarja, 2010b.
- ŠMITEK, Zmago: *Mitološko izročilo Slovencev*. Ljubljana: Študentska založba, 2004.
- ŠMITEK, Zmago: *Tipologija svetih dreves*. Osebna korespondenca, 2007.
- ŠOŠTARIČ, Miro: Stara in znamenita drevesa v Podravju in Pomurju. I. del. *Varstvo narave* IV., 1966: 107–114.

ŠOŠTARIČ, Miro: Stara in znamenita drevesa v Podravju in Pomurju. Nad., *Varstvo narave* V., 1967: 171–176.

VALVASOR, Janez Vajkard: *Slava vojvodine Kranjske. Izbrana poglavja*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1984.

VILFAN, Sergij: Očrt slovenskega pravnega narodopisja. V: *Narodopisje Slovencev*. Ljubljana: Klas, 1944, 217–262.

VISKOVIĆ, Nikola: *Stablo i čovjek: Prilog pričevalna p. j. botanici*. Split: AB izdanja antibarbarus, 2001.

VRHOVNIK, Ivan: Ljubljanske lipe. *Kronika slovenskih mest* 1(2), 1934: 138–139.

Zakonodajni akti:

2010 Pravilnik o spremembah Pravilnika o določitvi in varstvu naravnih vrednot. *Uradni list RS* 20, št. 93, 13975–13976.

2002 Uredba o zvrsteh naravnih vrednot. *Uradni list RS* 12, št. 52, 5298–5300.

2004 Zakon o ohranjanju narave. *Uradni list RS* 14, št. 96, 11542–11574.

2008 Zakon o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine. *Uradni list RS* 18, št. 1, 16–26.

1974 Zakon o ratifikaciji Konvencije o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine. *Uradni list SFRJ* 30, 56.

1981 Zakon o naravni in kulturni dediščini. *Uradni list SRS* 38, št. 1, 16–27.

2008 Zakon o varstvu kulturne dediščine. *Uradni list RS* 18, št. 16, 1121–1145.

2010 Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah. *Uradni list RS* 20, št. 102, 15735–15739.

Cultural Aspects of the Tree Heritage

Trees have played an important role, both tangible and intangible, in the human history. The relationship between humans and trees has been changing through time and within different cultures. In many a community, trees created a space for socializing, and in some places this function has been preserved to this day. Trees that have been designated as being more important than others, and are thus perceived as special, are recognized as the tree heritage. Representing more than just natural assets (Natural Conservation Act and Decree on the Categories of Valuable Natural Features), they do not represent merely our selection; they connect us with the past and with the legacy of our ancestors on one hand and with future generations on the other. As such, trees create a bridge between yesterday and tomorrow. The Cultural Heritage Protection Act does not recognize the term tree heritage although it is mentioned indirectly within the segments of »cultural landscape«, »parks and gardens«, and »buildings with parks or gardens«.

Although our relation with trees has dwindled in the last decades merely to scientific and economic aspects it used to be much more complex in the past. The current tree heritage has been designated according to the criterion of exceptional diameter and height. However, trees can be important also from non-material aspects. Sadly such trees have been largely overlooked in our culture and have been left in the care of concerned individuals.

The study of the tree heritage in the area of the future Karavanke Natura 2000 Nature Park, which was conducted between 2006 and 2008, reveals that certain trees have several roles. In addition to their material characteristics, their worth is also an intangible one. It is indicated by the role that they have assumed within a certain locale in which they create ties between people and objects. They also have the ability to transmit memories and stories from one generation to another. As such, trees are a part of our natural as well as cultural heritage. Although these two dimensions generally overlap this is not always the case. In is therefore necessary to include the trees that have been overlooked by the current Nature Conservation Act into institutionalized care and protection.

A specific problem in the recognition, evaluation, and conservation of the tree heritage are as yet unclear and inconsistent criteria, particularly those that detect and define immaterial aspects of a tree, for example its symbolic meaning. Based on the conclusions of this study, detailed criteria have been formed for the definition and classification of the intangible aspects of the tree heritage. Listed are some examples of trees in Slovenia that certainly deserve to be classified as the tree heritage – even if their »waist« may not yet be ample enough.

